

Տ. ՇԱՀԵ ՇԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՆԱՆՅԱՆ
Միաբան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի, ԳՀՀ, ՍՎԴ

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ. ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՍԱՆԿԱՐ՝

Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը 90-ամյա պատկառելի հայրապետ կլիներ այսօր, եթե անժամանակ հիվանդությունն ու մահը նրան չխլեին մեզանից... Նրա թողած գրական հարուստ ժառանգությունն է այսօր խոսում մեզ հետ՝ տասնյակ գրքերն ու հոդվածները, մտորումներն ու ակնարկները՝ Հայոց Եկեղեցու պատմության, աստվածաբանության, հոգեւոր կյանքի ու մշակույթի մասին յուրահատուկ, անկրկնելի վերլուծություններով:

Դժվար է մի քանի էջերի սուղ սահմաններում վերհանել մեծ հայի ու հայրապետի կերպարը, որն առանձնահատուկ կապող ուղակ էր՝ հաստատուն կամուրջ հայկականության ու համամարդկային քրիստոնեական արժեքների միջև: Առավել դժվար է ամփոփել նրա աստվածաբանական մտածողությունը, մանավանդ որ ուսանողական նստարանից առանձնակի ակնածանքով էինք սերտում լուսահոգի հայրապետի երկերը.... Եւ հիմա՝ անցած տարիների բարձրությունից, կարծես ավելի ու ավելի են հստակվում նրա հաճախ մարգարեական խոսքերն ու մտածումները:

Այս ամփոփ նկարագիրը, աստվածաբանական դիմանկարը «կերտելու» ցանկությունը մի փորձ է՝ խտացված կերպով ներկայացնելու Գարեգին Ա. հայրապետի տեսական ու փորձառական հարուստ ժառանգությունը: Վերջինս, ինչպես արդեն նշել են ամենատարբեր ոլորտների շատ մասնագետներ, բազմաշերտ է, իրարալրացնող խորքերով ու ծալքերով: Շատ հաճախ էսսեի կամ ուղեգրական նոթ-ակնարկի մեջ հայրապետը խտացնում է այնքան հմայիչ գույներ ու տրամաբանական, կուռ կառուցվածք, որ այդ improvisus-ը՝ հանկարծաստեղծությունը, միաձուլվում է տարիների ընթացքում մտածված, հոգեմտավոր լաբորատորիայում թրծված փորձառությունը...

^{1*} Հոդվածը ստացվել է 31.10.2022, գրախոսվել է 3.11.2022:

Էլ. փոստ՝ shaheananyan@gmail.com:

Գարեգին Ա.-ին անձնապես ճանաչած մարդիկ մշտապես հիացել են նրա ճարտասանական տաղանդով, քարոզչական բացառիկ որակներով, աստվածաբանական խոր ու ներհուն գիտելիքներով..., բայց շատ քիչ, գրեթե երբեք չի ակնարկվել այն յուրահատուկ մեթոդի, մոտեցման մասին, որով նա ստեղծագործում էր, միահյուսում իր գիտական-ակադեմիական, քարոզխոսական, հրապարակախոսական եւն երկերում առկա գաղափարները: Այս իմաստով դեռ ասելիք կա Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի թողած ժառանգության ուսումնասիրության գործում²:

Ընդ որում, Գարեգին Ա.-ի մեթոդը նույնպես բազմատարր, տարբեր ու հարուստ շերտերով միմյանց ընդելուզված մի յուրօրինակ աշխարհ է, որի մանրակրկիտ ուսումնասիրության համար լոկ այս աստվածաբանական դիմանկարը չի կարող սպառիչ ու հիմնավոր լինել: Ահա թե ինչու ստորեւ անդրադառնալու ենք երջանկահիշատակ հայրապետի երկերում առավել ցայտուն արտահայտված երկու մոտեցմանը, կամ կարելի է թերեւս այդպես էլ կոչել՝ «մեթոդներին»՝ փորձառությամբ եւ երկխոսությամբ:

ՓՈՐՁԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻՔՐԵՒ ՄԵԹՈԴ

Գարեգին Ա.-ն պատմությունը, անցած-դարձածը հավատի աչքերով վերաշարադրելու բնատուր ձիրք ունի: Հիշենք «Խորհի՛ եւ մտի՛ր (խոհեք եւ հայեացքներ դպրեվանքի մասին)» ինքնակենսագրական էսսեն³: Դպրեվանք մտնելու եւ հոգեւորական դառնալու բարդ, պատանու հոգին փոթորկող զգացումներն անձնական փորձի օրինակով շարադրելով՝ հայրապետը մատնանշում է նաեւ ընդհանրապես բոլոր դպրեվանքցիների համար ուղենիշ ծառայող կարեւոր կետեր.

² Հետաքրքիր վերլուծական ակնարկ է Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի «Հոգեմտաւոր ճառագայթումներ» հատընտիր երկերի հատորի համար պրոֆեսոր Ս. Դանիելյանի պատրաստած «Հոգեկից խօսքի ոյժն ու հմայքը» խորագրով առաջաբանը (Ս. էջմիածին, 1997, էջ 3–16):

Գարեգին Ա.-ի աստվածաբանական-էկոմենիկ հայացքներին նվիրված կարեւոր հետազոտություններ են նաեւ հետեւյալ հոդվածները՝ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՍՐԿ. ԱՍԱՏՐՅԱՆ, «Քրիստոսաբանական տարաձայնությունների հաշտեցման ուղիները Գարեգին Ա.-ի էկոմենիկ հայացքներում», «էջմիածին», 2018, Բ., էջ 49–69. ՆՈՒՅՆԻ՝ Գարեգին Ա.-ի եկեղեցաբանական ընկալումների դիտարկումն էկոմենիկ շրջանակներում, «էջմիածին», 2018, Զ., էջ 12–29:

³ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԱՍՏՈՒԾԱԲԱՆԱԿԱՆ Եւ Հայագիտական երկեր, հտ. է., խմբ.՝ Վ. Ղուկասեան, 2011, էջ 17–25:

1. Երբեմն պատահաբար, ասես ակամա արված քայլերը կարող են երիտասարդին Աստծու սպասավորության ծանր, բայց քաղցր ճանապարհի վրա բերել՝ կերտելով գիտակից ու նվիրյալ եկեղեցականի⁴:

2. Ճեմարանական համակարգված հոգեւոր կրթությունը վերափոխիչ ազդեցություն է գործում դեռեւս իրենց կարգավիճակն ամբողջությամբ չգիտակցող սաների վրա. «Տարուէ տարի աճող պայծառատեսութեամբ զգացի, որ վեց ուսումնական տարեշրջաններու ուսանողական կեանքս վերածնունդ մը եղաւ ինծի համար»⁵:

3. Մարդու պատրաստության, կրթության ու նորոգության հարցն առաջնային է, որովհետեւ, սկսելով անհատի հոգուց ու ներաշխարհից, դառնում է այնպիսի ընդհանուր մի հասկացություն, ինչպիսին քահանայական կոչման զգացումն է:

Ավելի գաղափարական, համակեղեցական ու համազգային թեմաներ արծարծելիս էլ Նորին Սրբությունն անձնական իր վերապրումները, փորձառությունն ու մտքերը միահյուսում է թուղթ ու թանաքի զուգավորումից ծնվող իր գրքերին: Ավելի շոշափելի դարձնելու համար մեր միտք բանին՝ խոսքը տանք լուսահոգի հայրապետին. «Անցնող տարիներու ընթացքին, պահեր եկան մեր անձնական կեանքին մէջ, որոնք իւրայատուկ ապրումներու երանգներ դրոշմեցին մեր հոգեխառնութեան վրայ: Ընթերցումներու պահերուն, ընթացքին, ազգային, հոգեւոր, մշակութային տօնախմբութեանց մեր մասնակցութեան պարագաներուն, այնպիսի ապրումներ, յիշողութիւններ, խորհրդածութիւններ անցան մեր կեանքի թելէն, որոնք օրուան հետ մայրամուտի չյանգեցան: ...Եկեղեցւոյ խորանին վրայ, վանքի մը մէկ անկիւնը, օդանաւի մը մէջ, ուխտագնացութեան մը ընթացքին, հանդարտ ընթերցումի մը խորասույզ մէկ պահուն, յիշատակի մը դիմաց, հայոց պատմութեան կամ մերօրեայ կեանքէն մեր հոգիին մէջ շառաւիղած մտածումներ, զգացումներ, խորհրդածութիւններ, անդրադարձումներ, վերլուծումներ այնպիսի արձագանգներ տուին մեր հոգեմտաւոր աշխարհին մէջ, որ տարուեցանք զանոնք գիրին փոխանցելու: Որովհետեւ, զգացինք, որ անոնք միայն մեր նեղ անձին սեղմ զգայնութեան չէին պատկաներ, այլ արտաքնացումն էին մեր հաւաքական անձին՝ մեր Ժողովուրդի ոգիին եւ Ժառանգութեան, որուն հաղորդ

⁴ Տէս անդ, էջ 21:

⁵ Անդ:

դառնալու մեր ճիգը եւ սրտբաց պատրաստակամութիւնն էին միայն մեր անձնական բաժինը»⁶:

Բայց սա բնավ չի նշանակում, որ Գարեգին Ա.-ն վերարտադրում էր միայն պահի կամ վայրկյանի հուզումնալից վերապրումները. հովվական, մշակութային, գրական ու վարչական հարուստ փորձով լեցուն իր կյանքի իրադարձությունները նա հավաքական հասկացությունների էր վերածում՝ աստվածաբանական, պատմական ու գրական տարբեր օրինակներով կուռ կառույց ստեղծելով: Ըստ էության՝ հոգեւոր փորձի ու աստվածաբանական գիտության յուրահատուկ այս համադրումն է, որ առանձնակի խորություն ու հմայք է տալիս Գարեգին Ա.-ի նմանատիպ երկերին: Այս հետաքրքիր մեթոդի կամ մոտեցման ամենաամբողջական ու ավարտուն արտահայտությունը նրա «Հայաստանեայց Եկեղեցին իր «ծառայական կերպ»ին մէջ»⁷ եւ «Ես յաղթեցի աշխարհի...». Յարութիւն եւ Հայութիւն» աշխատություններն են⁸:

Եկեղեցաբանական ու քրիստոսաբանական տարողութեամբ այս երկու գրքերը, սակայն, աստվածաբանության դասական առումով տարբեր են մեր պատկերացրած ուսումնասիրություններից: Նախ՝ գերիշխող է հեղինակի անձնական փորձառության ու տեսակետների համադրումը, թեեւ կան նաեւ աստվածաբանական-տեսական ընդհանրացումներ⁹: Երկրորդ՝ դավանական թեմաների, այս դեպքում՝ քրիստոսաբանության ու եկեղեցաբանության հանրայնացման եւ դոգմայի հասարակական-հանրային բնույթի (aspect social du dogme) շեշտադրում¹⁰. այս վերջին առանձնահատկությունը հայ աստվածաբանական մտածողության մեջ թերեւս ամենակարեւոր նորարարություններից մեկն է: Ո՞րն է այդ մոտեցման առանցքը:

⁶ ԳԱՐԵԳԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵՄԻ ՏԱՆՆ ԿԻՒԿԻՈՅ, Հող, Մարդ եւ Գիր, Անթիլիաս, 1983, էջ 5: Վերահրատարակված՝ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, Կրօնական, Աստվածաբանական եւ Հայագիտական երկեր, հտ. 2., խմբ.՝ Վ. Ղուկասեան 2009, էջ 29:

⁷ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, Հայաստանեայց Եկեղեցին իր «ծառայական կերպ»ին մէջ, Ս. էջմիածին, 1996:

⁸ ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵՄԻ ՏԱՆՆ ԿԻՒԿԻՈՅ, «Ես յաղթեցի աշխարհի...». Յարութիւն եւ Հայութիւն, Անթիլիաս, 1993:

⁹ Տէս, օրինակ, «Ես յաղթեցի աշխարհի...», էջ 13—51. «Հայաստանեայց Եկեղեցին...», էջ 21—33:

¹⁰ Հետաքրքիր եւ միաժամանակ շահեկան կլինէր այս իմաստով Գարեգին Ա.-ի համապատասխան երկերի համեմատությունը «nouvelle théologie»-նոր աստվածաբանություն կաթոլիկ շարժման տեսական հիմնադիրներից կարդինալ Անրի դե Լյուբակի՝ «Կաթոլիկություն. դոգմայի հասարակական-ընկերվարական կողմերը» («Catholicisme. Les aspects sociaux du dogme», Paris: Cerf, 1947) խորագրով գրքում արտահայտված տեսակետների հետ:

Գարեգին Ա.-ի գրչին պատկանող գրքերի մեծ մասը շարագրված է տեւական, շարունակական խորհրդածությունների համատեղմամբ, այսինքն՝ դրանք ոչ թե մեկ ընդհանուր աշխատանքային ծրագրով, գիտական մեկ մտահղացումով ծնված աշխատություններ են, այլ տարբեր առիթներով ու տարբեր տարիներին խոսված կամ գրված քարոզներ, խորհրդածություններ, ակնարկներ... Առանձնահատուկ է սակայն այն, որ դրանք բոլորը գաղափարական միասնություն եւ կառուցվածք ունեն. կարծես հեղինակն ինքն այդ տարիների ընթացքում անընդհատ մտմտում, «ի սրտի ծնեալ» մտքերով զտում է իր հիմնական ասելիքը: «...Քրիստոսի յարութիւնը՝ որպէս մեղքի եւ մահուան վրա տարուած անգուգական եւ աննախընթաց յաղթանակ՝ այստեղ դիտուած է եւ ներկայացուած ոչ այնքան որպէս պատմական դէպք կամ երեւոյթ, եւ ոչ ալ այնքան աստուածաբանականօրէն բացատրելի իրողութիւն, որքան որպէս ներշնչման աղբիւր՝ թէ՛ ընդհանուր մարդկութեան եւ թէ՛ հայութեան կեանքին մէջ, թէ՛ անցեալին եւ թէ՛ ներկային»¹¹: Եւ ուրեմն այն, ինչ ներշնչել է հեղինակին, անհրաժեշտօրէն, այս մոտեցման համաձայն, պետք է դառնա նաեւ ընթերցողի, հայ մարդու ներշնչման աղբյուր: Քրիստոնեական հավատի հրամանակարգ դրույթի հանրայնացումը, կարելի է նույնիսկ ասել՝ հայկականացումը, տեղի է ունենում «հոգեւոր, իմացական եւ ազգային հայեցողութեան»¹² մէջ: Աստվածաբանական իրողությունները ներշնչման աղբյուր դարձնելու դիտավորությունը, սակայն, պետք է լայն ծիրից ներս դիտարկել. քրիստոսաբանություն թե եկեղեցաբանություն՝ չեն կարող զուտ աստվածաբանական նեղ լուսարձակի ներքո քննարկվել (մանավանդ հայ ժողովրդի դէպքում, որի պատմության ներկայական ամբողջովին ներծծված է քրիստոնեական վկայության ու արժեհամակարգի գույներով): «Հայաստանեայց Եկեղեցին իր «ծառայական կերպ»ին մէջ» գրքում Գարեգին Ա. հայրապետը, հատուկ ուրվագծելով Եկեղեցուն՝ որպէս Քրիստոսի խորհրդական մարմնի դավանաբանական դրույթը, դրա եկեղեցաբանական արժեւորումը եւ հանրայնացումը կատարում է երեք ընդարձակ ոլորտներով՝

— կրոնական-բարոյական,

¹¹ «Եւ յաղթեցի աշխարհի...», էջ 7:

¹² Տէս անդ, էջ 6:

- մշակութային-քաղաքակրթական,
- ազգային-քաղաքական¹³:

Ակնհայտ է, որ «եկեղեցաբանության»՝ որպես քրիստոնեական դավանաբանության առանձին ճյուղի դիտարկումը բարոյական, մշակութային եւ քաղաքական մոտեցումներով շատ ավելի է լայնացնում դրա դավանաբանական տարողությունը՝ այն դարձնելով ոչ միայն աստվածաբանների, այլեւ քիչ թե շատ գիտակից ու զարգացած հայորդու խորհրդածության նյութ: Եկեղեցու, դպրոցի (բառիս ակադեմիական ամենալայն իմաստով) եւ հասարակության հետ իր նորարարական, բեղուն ու տեսական երկխոսությամբ Գարեգին Ա.-ն կերտում է հանրային պահանջներին պատասխանող աստվածաբանություն (théologie publique)¹⁴, որը չի սահմանափակվում դավանաբանության հիմնահարցերի քննարկումներով: Ընդ որում, այդ աստվածաբանությանը բնորոշ է նաեւ տեղական, լոկալ բնույթը, որն այս պարագային արտահայտվում է զուտ հայկական ինքնությանն արված անդրադարձներով¹⁵:

ԵՐԿԵՈՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՒ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«Վերջին անգամ, երբ այս կյանքում հանդիպեցինք,մի հապշտապ տեղեկության առիթով էր. ինձ տեղեկացրել էին, որ Գարեգին Ա. կաթողիկոսն իր հիվանդասենյակում՝ Նյու Յորք քաղաքում, ցանկանում է ունենալ իմ հեղինակած «էկոմենիկ շարժման բառարան» գրքից մի օրինակ: Նույնիսկ իր հիվանդությամբ ծանրաբեռն, կյանքի վերջին հասած վիճակում՝ չէր ցանկանում թողնել իր աղոթական փնտրտուքն ու ընթերցումը՝ անընդհատ տքնելով քրիստոնեական միության համար»¹⁶: ԱՄՆ

¹³ «Հայաստանեայց եկեղեցին....», էջ 31: Դժվար չէ նկատել, որ այս գիրքն իր որոշ մասերով վերարտադրում է ավելի վաղ շրջանում Գարեգին Ա.-ի՝ անգլերեն պատրաստած մեկ այլ գրքուկի գաղափարները: Հմմտ. KAREKIN SARKISSIAN, A Brief Introduction to Armenian Christian Literature, Faith Press, London, 1960:

¹⁴ Աստվածաբանական համեմատաբար նոր այս ուղղության տեսական առանձնահատկությունների մասին տես J. DE GRUCHY, Public Theology as Christian Witness: Exploring the Genre, "International Journal of Public Theology", vol. I (2007), Issue 1, էջ 26–41. G. VILLAGRÁN, La Théologie publique: une proposition pour donner voix à l'Eglise dans les sociétés pluralistes, "Revue d'éthique et de théologie morale (2017/4)", №296, էջ 45–58:

¹⁵ Կարելոր մի տարբերակում. մեր ակնարկած «հանրային աստվածաբանություն» հասկացությունն առաջացել է բազմակարծական (պլուրալիստական) հասարակության մեջ՝ որպես պատասխան այդ նույն հասարակության առաջ քաշած հանրային ամենատարբեր հարցերի: Գարեգին Ա.-ի մտածողության դեպքում խոսքն ավելի շատ հայ հանրության՝ որպես միաձուլ միավորի հետ երկխոսության մասին է:

¹⁶ J. ROBERT WRIGHT, The Ecumenical Ministry of Catholicos Karekin I (†1999), "St. Nerses Theological Review", 5–6 (2000–2001), էջ 2:

Եպիսկոպոսական Եկեղեցու հայտնի աստվածաբան ու ծիսագետ Զոն Ռոբերտ Ռայթը (1936—2022 թթ.) այսպես է նկարագրում իր վերջին հանդիպումը Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի հետ: Նմանատիպ անձնական վկայություններն ու հիշատակները լուսահոգի հայրապետի գրքերի կողքին բազմաթիվ են՝ մեկը մյուսից տպավորիչ ու սրտաբուխ: Եւ այդ բոլորի մեջ աչքի է զարնում մի կարեւոր պարագա՝ Գարեգին Ա.-ի անխոնջ ու անմնացորդ ծառայությունն էկումենիկ շարժմանը:

Որոշ իմաստով, ինչպես այլուր նկատել է հայրապետն ինքը¹⁷, նրա քահանայական ծառայության սկիզբը համընկավ էկումենիկ շարժման մեջ նրա ներգրավվածության հետ: Թերեւս սրանով կարելի է բացատրել երկխոսելու, քրիստոնեական տարբեր հարանվանությունների ու մշակույթների հետ տրամախոսության մեջ մտնելու նրա բացառիկ տաղանդն ու հմտությունը: Առանց վարանելու կարելի է նշել, որ Գարեգին Ա.-ի գրեթե բոլոր կարեւոր աստվածաբանական երկերը կրում են երկխոսության կնիքը: Աստվածաբանական նրա ամենակարեւոր ու հայտնի աշխատությունն անգլերեն գրված «The Council of Chalcedon and the Armenian Church» (New York, 1965) մենագրությունն է, որը, ըստ էության, Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանության ծագման ու ձեւավորման պատմաաստվածաբանական քննությունն է: Եւ այս գրքի հենց առաջաբանում նա մատնանշում է երկխոսական, էկումենիկ ոգուն բնորոշ իր մոտեցումը. «Իմ անկեղծ ցանկությունն է, որ Քաղկեդոնի ժողովի եւ հետքաղկեդոնյան շրջանի պատմության ու աստվածաբանության ցանկացած անաչառ եւ ծավալուն ուսումնասիրություն ծառայի մեր քրիստոնեական հավատի ընդհանուր ժառանգության ամենաորոշիչ ոլորտի՝ քրիստոսաբանության առավել խոր ու համակողմանի ճանաչողությանը»¹⁸: Ընդ որում, էական է նաեւ այն փաստը, որ Գարեգին Ա.-ն իր վերոնշյալ գրքում Հայոց Եկեղեցու տեսակետը Քաղկեդոնի վերաբերյալ ներկայացնում է իբրեւ քաղաքական, մշակութային, եկեղեցական գերակայության վեճերից անկախ ու չեզոք մի մոտեցում: Հենց այս մոտեցումն է նա դիտարկում իբրեւ հնարավոր տարբերակ՝ քրիստոսաբանական հարցերում հաշտության հասնելու համար:

Էկումենիզմի մասին Գարեգին Ա.-ի հայացքները խտացած են երկու՝ իրարից բավական տարիներ անց գրված հոդվածում ու գրքում: 1959 թ.

¹⁷ Տե՛սAnd the Boat Moves on the Waters: Dispatches from an Ecumenical Journey, ed. Christopher H. Zakian, New York: St. Vartan Press, 1998, էջ 2:

¹⁸ «The Council of Chalcedon and the Armenian Church», New York, 1965, էջ XII:

Օքսֆորդում երիտասարդ Գարեգին աբեղայի «էկումենիկ խնդիրն Արեւելյան քրիստոնեության մեջ» խորագրով ներկայացրած դասախոսությամբ (հրատարակվել է մեկ տարի անց)¹⁹ առաջին անգամ հստակեցվեց ապագայի միջեկեղեցական ականավոր գործչի մոտեցումն էկումենիկ շարժմանը: Երկրորդ՝ առավել համընդգրկուն եւ արդեն շուրջ 40 տարվա հեռավորությունից արված դիտարկումը հրատարակվեց «Entretiens avec Giovanni Guaïta. Karékine 1er, Catholico de tous les Arméniens»²⁰ («Գարեգին Ա., Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: Զրույցներ Զիովաննի Գուայտայի հետ») նշանավոր գրքում: Այս երկու մոտեցումների համեմատությունը հետաքրքիր է այնքանով, որ առաջին հոգվածում Գարեգին աբեղան անդրադառնում է Քրիստոնեական Եկեղեցու ներսում առկա բաժանումներին պատմաժամանակագրական տեսանկյունից²¹: Հստ այսմ՝ քրիստոնեական Արեւելքն ու Արեւմուտքը, պատմական եւ եկեղեցաբանական իմաստով, բաժանված են նախ իրար մեջ՝ Արեւելքում՝ Օրթոդոքս եւ Արեւելյան Ուղղափառ, իսկ Արեւմուտքում՝ Կաթողիկ եւ Օրթոդոքս եկեղեցական ընտանիքները: Քրիստոնեական լիարժեք միություն հասնելու համար անհրաժեշտ է այս երկու պատմամշակութային տարածքները միավորել միայն ու միայն ներքին միասնության հասնելու ճանապարհով: Այլ խոսքով՝ պետք է ունենալ մեկ Արեւելք եւ մեկ Արեւմուտք՝ միասնության համար անհրաժեշտ երկխոսությունն սկսելուց առաջ:

«Զրույցներ Զիովաննի Գուայտայի հետ» գրքում էկումենիզմի մասին հայրապետի արտահայտած տեսակետները շատ ավելի ընդգրկուն են, տեսական ու աստվածաբանորեն հիմնավորված: Առաջին նշանակալի կետը, որին անդրադառնում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, էկումենիզմի եւ միջեկեղեցական շարժման տարբերակումն է. «Եթե էկումենիզմը բառով արտահայտվում է Աստծու կամքը մշտապես արտահայտելու որոնում, ապա դա բոլոր Եկեղեցիների եւ յուրաքանչյուր քրիստոնյայի պարտականությունն է: Այսպիսով՝ էկումենիզմը Եկեղեցու սահմանման մասն է կազմում, որովհետեւ միությունը Եկեղեցու կյանքի ու գործունեության կենտրոնն է: Այնուհետեւ, էկումենիզմն իբրեւ այդպիսին պետք է զանազանել միջեկեղեցական շարժումից, որը որոշ կերպով այս կամ այն նպատակն

¹⁹ Տե՛ս “The Ecumenical Problem in Eastern Christendom”, “The Ecumenical Review”, vol. XII, №4 (July, 1960), էջ 436—454:

²⁰ Nouvelle Cité, Montrouge, 1998:

²¹ Ավելի մանրամասն տես ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՍՐԿ. ԱՍԱՏՅԱՆ, Քրիստոսաբանական տարաձայնությունների հաշտեցման ուղիները Գարեգին Ա.-ի էկումենիկ հայացքներում, էջ 53—55:

է հետապնդում: Միջեկեղեցական շարժման մեջ (նկատի ունեմ Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդը, ինչպես նաեւ այլ կազմակերպությունները կամ միութենական արտահայտությունները) բոլոր միջոցներով փորձում ենք միության որոնումը դարձնել մեր աստվածաբանական մտածողության եւ հասարակական գործի հիմնական բնաբանը»²²: Այս տարբերակումն անհրաժեշտ է այնքանով, որքանով Գարեգին Ա.-ն հստակեցնում է աստվածաբանական երկխոսության եւ քրիստոնեական տարբեր հարանվանություններում հոգեւոր-աղոթական հաղորդակցության միջեւ առկա տարբերությունը: «Քրիստոնեական, քրիստոսական ինքնություն» (identité christique) եզրը, որ այդքան հմտորեն հայրապետը ձեւակերպում է Ջ. Գուայտայի հետ զրույցում, կարելու է՝ հասկանալու համար այդ տարիներին արդեն լայն տարածում գտած «հոգեւոր էկումենիզմ» (œcuménisme spirituel) եւ «հաղորդության հոգեւորություն» (spiritualité de communion) արտահայտությունները: Պատահական չէ, որ Գուայտայի ուղիղ հարցին՝ «ինչ է Ձեզ համար էկումենիզմը», Գարեգին Ա.-ն պատասխանում է հոգեւոր բարձր ընկալումով. «Ինձ համար էկումենիզմը խորապես հոգեւոր իրականություն է. մեր քրիստոնեական հավատքի էության չափանիշներից մեկը: Հարկ է դիմել Հովհաննու Ավետարանի 17-րդ գլխին, որտեղ հստակ արտահայտված է մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի կամքը. «Հայր, որպեսզի ամենքը մի լինեն.... Նրանք մեր մեջ լինեն.... որպեսզի աշխարհն էլ հավատա, թե դու ուղարկեցիր ինձ»: Սա պատահական ցանկություն չէ. քրիստոնեական հավատքի հավաստիությունը սերտորեն կապված է եկեղեցական գոյության այս որակին, այն իրողությանը, որ մեր կյանքում արտահայտում ենք Քրիստոսից մեզ տրված միությունը, որը հենց Սուրբ Երրորդության կյանքն է»²³: Եւ վերջապես, իբրեւ էկումենիզմի ապագա հեռանկար՝ լուսահոգի հայրապետն առանձնացնում է երեք կարեւորագույն ուղղություն, որոնցով պետք է միասնաբար Քրիստոսի հավատի մասին աշխարհում վկայեն բոլոր քրիստոնյաները: Այս երեք ուղղությունները քրիստոնեական կյանքի առանցքային հասկացություններն են, ընդհանուր չափորոշիչները, առանց որոնց ոչ մի քրիստոնեական հարանվանություն չի կարող հավատարմորեն վերարտադրել Քրիստոսի Ավետարանի իսկությունը՝

koïnonia — հոգեւոր ներքին ու արտաքին հաղորդություն.

kerigma — Աստծու խոսքի հռչակում ու տարածում աշխարհում.

²² Entretiens avec Giovanni Guaïta, էջ 242—243:

²³ Անդ, էջ 243:

diakonia —եկեղեցու սոցիալական-հասարակական ծառայությունն աշխարհին ու մարդկությունը:

Այս երեք որակները բնորոշ են Քրիստոսի մեկ ու միասնական եկեղեցուն, հատուկ են եղել Հնդհանրական եկեղեցուն եւ այսօր էլ իրենց գործադրմամբ ու կենսականությամբ ներկա են քրիստոնեական բոլոր եկեղեցիներում:

ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐ...

Գարեգին Ա.-ի թողած գրական-աստվածաբանական ժառանգությունը դեռ երկար տարիներ շարունակ վերահրատարակվելու է ինչպես մեզանում, այնպես էլ քրիստոնեական եւ էկումենիկ այլ շրջանակներում: Հրատարակվելու է ոչ թե դրա հեղինակի միջեկեղեցական վարկի, աստվածաբանական-տեսական հետաքրքիր տեսակետների առկայության շնորհիվ... ո՛չ, վերարժեւորվելու ու վերընթերցվելու է, որովհետեւ դրա ամեն տող ու ամեն բառ թրծված են մտածողի խոր ու աներեր համոզումով: Այդ ժառանգությունը բարերար, հուսառատ ու լավատեսական մի հորիզոն է բացում այս աշխարհի մռայլ, թավշյա ու ծանր վարագույրից անդին: Վեհափառի պատկերած արշալույսը ողողված է տառապած ու հարություն առած Աստծու անմիջականությամբ, այս աշխարհի համար Նրա պարզեւած անսպառ ու անսահման սիրով... Ահա ինչու դեռ այդքան մարգարեական, եւ թող թույլ տրվի ասել՝ անուղղելիորեն լավատեսական են «Զրույցներ Զիովաննի Գուայտայի հետ» գրքի վերջին պարբերության առաջին բառերը. «Je vois une aube...»²⁴:

Միգուցե խստապահանջ աստվածաբանները, որոնք մաթեմատիկական ճշգրտությամբ են հասկանում աստվածաբանական խոսույթը, Գարեգին Ա.-ի արտահայտած աստվածաբանական կարծիքների ու մտքերի մեջ նկատեն որոշակի անորոշություն, չհամակարգվածություն... Հնարավոր է: Բայց ինչպես արդեն նշեցինք, փորձառական զորեղ ակունքից հորդող այդ ներշնչումն է հենց լուսահոգի հայրապետի յուրահատուկ «մեթոդը»: Աստվածաբանական վերացական հայեցակարգերն ու գաղափարները ոչինչ չասող, անշունչ իրողություններ են, եթե չեն անցնում Աստծու հանդեպ աներեր հավատի փորձառության հնոցով. «Եթե Աստված տառապած չլիներ, մեզ համար կլիներ բարձր ամբիոնից դասեր

²⁴ «Արշալույս եմ տեսնում...», տե՛ս “Entretiens avec Giovanni Guaïta”, էջ 311:

տվող իմաստուն մի ուսուցիչ»²⁵: Ահավասիկ մարդեղության՝ աստվածամարդկային խորհրդի լույսի ներքո ձեւակերպված սահմանում, որը, մեր կարծիքով, խտացնում է Գարեգին Ա.-ի՝ աստվածաբանության եւ աստվածաբանական գիտությունների մասին ընկալումը:

РЕЗЮМЕ

Богословское наследие покойного Католикоса Всех Армян Гарегина I (1932—1999) включает разнообразные духовные очерки, размышления, проповеди, книги и исследования по истории и богословской традиции Армянской Апостольской Церкви. Как известный оратор и экуменический лидер, он оставил неизгладимый след в современном экуменическом движении. Данная статья направлена на создание богословского портрета Его Святейшества, в особенности выделяя два основных направления его мысли: *духовный опыт как метод* и *богословие в диалоге*. Были также проведены некоторые параллели между богословским наследием Его Святейшества и методами так называемого публичного богословия (*public theology*). Во второй части статьи также представлен краткий очерк его экуменических взглядов и видений.

SUMMARY

The theological legacy of the late Catholicos of All Armenians, Karekin I (1932—1999) includes a variety of spiritual essays, reflections, sermons, books and studies on the historical-theological tradition of the Armenian Church. As a famous orator and ecumenical leader, he left his indelible mark on the modern ecumenical movement. This article aims at creating a theological portrait of His Holiness, reflecting especially on the two main views of his thought: *experience as method* and *theology in dialogue*. Some parallels were made also between His Holiness's theological legacy and the public theology's methods. In the second part of the article a brief outline of his ecumenical views and vision was presented, as well.

²⁵ Անդ, էջ 292: